

СОЛИҚЛАРНИ ТАҲЛИКА-ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ МЕТОДИКАСИ

Исаев Фахриддин Икромович

ТДИУ ҳузуридаги "Ўзбекистон иқтисодиётини ривожлантиришнинг
илмий асослари ва муаммолари" илмий-тадқиқот марказининг илмий
ишлар бўйича директор ўринбосари, PhD, доцент

E-mail: f.isayev@cedr.uz

Аннотация. Мақолада солиқ хавфни таҳлил қилиш ва натижаларини баҳолаш бўйича таҳлика-таҳлил методикасидан фойдаланиш бўйича тадқиқот олиб борилган, таҳлика-таҳлилнинг хориж тажрибаси ўрганилган, мамлакатимизда уни қўллаш бўйича илмий-амалий хулоса ва таклифлар шакллантирилган.

Калит сўзлар: солиқ таҳлили, таҳлика-таҳлил, хавфлар, солиқ текшируви, солиқ аудити, солиқ таваккалчилиги.

Аннотация. В статье проводятся исследования по использованию методов анализа рисков для анализа налогового риска и оценки результатов, изучается зарубежный опыт анализа рисков, формулируются научные и практические выводы и рекомендации по его применению в нашей стране.

Ключевые слова: налоговый анализ, анализ рисков, риски, налоговый аудит, налоговый риск.

Abstract. The article conducts research on the use of risk analysis methods to analyze tax risk and assess the results, studies foreign experience of risk analysis, formulates scientific and practical conclusions and recommendations for its application in our country.

Keywords: tax analysis, risk analysis, risks, tax audit, tax risk.

Кириш

Солиқ таҳлили янги илмий-амалий соҳа бўлишига қарамасдан унинг аҳамияти мамлакатимиз бюджет солиқ сиёсатида ўзига хос ўринга эга. Солиқ органларининг асосий мақсади солиққа тортиладиган солиқларни қонун ҳужжатларига мувофиқ солиқ тизимига ишончни сақлайдиган шаклда тўплашдир. Баъзи солиқ тўловчилар, бепарволик ёки қасддан қилинган хатти-ҳаракатлар, шунингдек, солиқ маъмуриятининг заифлиги туфайли ўз мажбуриятларини бажармайдилар. Шунинг учун солиқ маъмуриятларида солиқ қонунчилигига риоя қилмаслик ёки солиқ фирибгарлиги имкон қадар минимал даражада сақланишини таъминлаш учун стратегия ва тузилмалар мавжуд бўлиши керак.

Мамлакатимизда олиб борилаётган бугунги жадаллашаган иқтисодий ислохотлар давомида хавфларни бошқариш функциясининг самарадорлигини ошириш ҳар қачонгидан ҳам муҳимроқ. Солиқ органлари дуч келадиган хатарларни ошириши сифатида тан олинган бир қатор омиллар мавжуд, масалан, бизнес тузилмаларидаги мураккаблиklar ва янгиликлар, янги молиявий маҳсулотлар, кўплаб солиқ солинадиган шахслар ва хизматлар, электрон тижоратни ривожлантириш ва бошқалар.

Солиқ маъмуриятлари кўпинча давлат хизматларининг самарадорлиги ва ҳисобдорлигининг янги даражаларини талаб қиладиган жамоатчилик фикрини ҳисобга олган ҳолда эмас, балки бюджетларнинг пасайиши ва янги ходимларни ёллаш бўйича чекловларни ҳисобга олган ҳолда янада самарали ишлаш заруриятига дуч келмоқдалар. Буларнинг барчаси солиқ маъмуриятлари учун янги ва мослашувчан ҳаракатлар ва ёндашувларни талаб қилади. Кўплаб солиқ маъмуриятлари юқорида айтиб ўтилган қийинчиликларни енгиш учун хатарларни бошқариш жараёни деб номланадиган умумий тизимга киритилган махсус жараёнларни жорий қилдилар. Хавфларни бошқариш амалиёти бугунги кунда Европа Иттифоқи мамлакатларида кенг қўлланиб келинмоқда ва улар хавфларни аниқлаш, хавфларни таҳлил қилиш, хавфларни аниқлаш ва устуворлаштириш, ишлов бериш ва баҳолаш каби компонентлардан иборат[1].

З.Н.Курбанов, Ш.Н.Ғаффоров ўз тадқиқотларида: "Янги таҳрирдаги Солиқ кодексида, солиқ назорати ўтказишнинг янги тартиби жорий этилмоқда, у солиқ органларига камерал, жойига чиққан ҳолда текшириш ва солиқ аудитини ваколатли орган билан келишилмасдан таҳлика-таҳлил дастури асосида амалга ошириш ҳуқуқини беради" [2].

Жумладан, 2018 йилнинг октябр ойида "Таҳлика-таҳлил" тизими ишлаб чиқилди¹. "Таҳлика-таҳлил дастури инсон омилисиз автоматлаштирилган ҳолда фаолият кўрсатаётган барча хўжалик субъектларини мезонлар асосида хавфлилик даражасига қараб 3 та сегментга, яъни яшил, сариқ, қизил йўлакларга ажратади.

Хавфлилик даражаси паст бўлган (яшил йўлакча) корхоналарга нисбатан ҳеч қачон солиқ текширувлари амалга оширилмайди ва ушбу корхоналарга юқори даражадаги солиқ хизматлари кўрсатилади.

Хавфлилик даражаси ўртача бўлган (сариқ йўлакча) корхоналарга нисбатан фақат камерал солиқ текшируви амалга оширилади ва ушбу корхоналарга хато-камчиликларни бартараф этиш бўйича ҳисоботини тузатиш имкони берилади ҳамда уларга молиявий жарималар қўлланмайди.

Солиқларни тўлашдан бўйин товлаш, бухгалтерия ҳужжатлари ва ҳисобварақ-фактураларни сохталаштириш ҳолатлари аниқланган хавфлилик даражаси ўта юқори бўлган (қизил йўлакча) корхоналарга нисбатан солиқ аудити текшируви тадбирлари амалга оширилади ва ушбу корхоналар доимий назоратда бўлади. Ушбу тадбирлар солиқ назоратини амалга оширишнинг шаффофлигини таъминлаб, юзага келиши мумкин бўлган коррупция ҳолатларининг олдини олади"²

Биз томонимиздан олиб борилаётган тадқиқотнинг мақсади, мамлакатимизда шаффоф тизимни яратиш, жисмоний ва юридик шахсларнинг ҳалол солиқ тўловчи сифатидаги мавқеини ошириш ва улар фаолиятини солиқ органлари томонидан ўрганишда замонавий халқаро тажрибадаги синалган воситалардан фойдаланган ҳолда ўтказилишини таъминлашдан иборат. Шунинг учун инобатга олган ҳолда тадқиқотимизда таҳлика таҳлил қилиш методикасининг илмий-амалий таҳлиллари қилинди ва шу асосида тизим фаолиятини очиқ беришга ҳаракат қилинди. Таҳлика таҳлил методикасини мамлакатимизда нисбатан дастлабки жорий қилиш нуқтаи

¹ <https://yaran.uz/ta%D2%B3lika-ta%D2%B3lil-tizimi-asosida-kimlar-tekshiriladi/>

² <https://kun.uz/news/2019/12/06/tahlika-tahlil-dasturi-soliq-tolovchilar-uchun-yengilliklar-togrisida-malumat-berildi>

назаридан қараладиган бўлса, олиб борган тадқиқотларимиз жорий давр учун мавзунини долзарблигини асослайди.

Мазуга оид адабиётлар таҳлили

Бугун мамлакатимизда солиқларни таҳлика-таҳлил қилиш амалиёти янгича услуб жиҳатида кириб келмоқда. Таҳлика-таҳлил тушунчаси Европа мамлакатларида "Risk Analysis" деб талқин қилинади. Шунинг учун бу жумлани кенгроқ тушунишга ҳаракат қиламиз.

Хавф (Risk): ҳаракат ёки воқеа ташкилотнинг ўз мақсадларига эришиш қобилиятига салбий таъсир қилиш таҳдиди ёки эҳтимоли[3].

Хавф таҳлили (Risk Analysis): Солиқлар ва тўловларни солиқ тўловчиларни нисбий тартибда мунтазам равишда тортиш ва гуруҳлаш, уларнинг частотасини, эҳтимоллигини ва юзага келиши мумкин бўлган оқибатларини (нима содир бўлиши, уни ким ва нима учун қилаётганлиги) аниқлаш[4].

Рискларни бошқариш жараёни (Compliance Risk Management process): Солиққа риоя қилиш хавфини мунтазам равишда аниқлаш, баҳолаш, тартиблаш ва даволаш бўйича тизимли жараён[5].

Риск (хавф) тушунчаси В.Даҳл томонидан рус тилининг изоҳли луғатида "таваккал қилиш" сўзининг маъносининг иккита вариантини таклиф қилади: биринчидан, тасодифга берилиб кетиш, жасурлик, ташаббускорлик, бахтга умид қилиш; иккинчидан, хавф-хатарга дуч келиш, муваффақиятсизликлар. Хавфларнинг барча тўплamlари қаторида иқтисодий жараёнлар ва хўжалик юритувчи субъектлар фаолияти билан боғлиқдир[6].

Иқтисодий жараёнларнинг хилма-хиллиги иқтисодий хавфлар турларининг хилма-хиллигини белгилайди. Иқтисодий фаолият соҳасига гуруҳлаш мезонларини қўллаган ҳолда улар тижорат, молиявий, банк, суғурта таваккалчиликлари ва бошқаларни аниқлайдилар. Ҳозирги кунда илмий ва амалий фаолиятда улар мустақил равишда иқтисодий хатарлар сифатида солиқ хатарлари ҳақида кўпроқ гапира бошладилар. Асар муаллифлари ҳам иқтисодчилар, ҳам юристлардир[7].

Солиқ хавфи солиқ тўловчига солиқларни тўлаш ва оптималлаштириш билан боғлиқ молиявий ва бошқа йўқотишларни олиш имкониятидир[8].

Бошқа томонлама "хавф" сўзининг иқтисодиётда келиб чиқиш нуқтаи назаридан кўриб чиқадиган бўлсак, Ж.Кейнс хавфнинг учта асосий турини аниқлайди: тадбиркор ёки қарз олувчи, қарз бериш хавфи ва инфляция хавфи[9].

Ж.Шүмпетер икки турга бўлинишни таклиф қилади: ишлаб чиқаришда мумкин бўлган техник носозлик билан боғлиқ хавф ва тижорат муваффақиятининг етишмаслиги билан боғлиқ хавф[10].

Иккинчи гуруҳ. А.С.Шапкин, В.А.Шапкинлар таснифлаш хусусиятлари сифатида таъсир доираси, оқибатлари тури, баҳолаш усули, хавф даражаси, хавф давомийлиги, хавфнинг мақсадга мувофиқлиги, юзага келиш омилларини ажратиб туради[11].

А.К.Покровский кўриб чиқиш учун хавфнинг таркибий хусусиятларини таклиф қилади: хавф, хавфга мойиллик, хавфга сезгирлик (заифлик), бошқа хавф-хатарлар билан ўзаро таъсир қилиш, хавф ҳақида мавжуд маълумотлар, хавф миқдори, хавф билан боғлиқ харажатлар (харажатлар), ўзига хослик хавфлар[12].

И.О.Логинова корхона хатарлари турларини иқтисодий фаолият соҳалари бўйича таснифлайди, ташқи ва ички муҳит корхона билан боғлиқ хавфларни таъкидлайди.

Ташқи муҳитнинг хавфларига иқтисодий, сиёсий, экологик, бозор, саноат; ички муҳит хавфларига - ишлаб чиқариш, менежмент, маркетинг ва логистика, молиявий, инвестиция, инновацион, экологик ва иқтисодий[13].

Е.А.Лаврентьева, А.И.Плотникова “солиқ таваккалчилиги” тушунчасини аниқлашда тўртта илмий ёндашувни ажратади:

- қонун ҳужжатларидаги ноаниқликлар, бу тушунмовчилик ва нотўғри талқин қилинишига олиб келадиган;

- солиқ муносабатлари (ташкилотлар ва давлат) иштирокчиларининг хатти-ҳаракатлари ёки ҳаракатсизлиги натижасида юзага келадиган салбий молиявий ва бошқа оқибатлар;

- солиқ таваккалчилиги, пул билан ўлчанадиган тасодифий ва тасодифий исталмаган йўқотишлар эҳтимоли сифатида кўриб чиқиладиган иқтисодий таваккалчилик тури;

- ташкилотлар учун солиқ, маъмурий, жиноий жавобгарлик хавфи[14].

А.В.Бризгалин учта хавф гуруҳини аниқлайди:

- биринчи гуруҳ - солиқ ва ҳатто жиноий жавобгарликка тортишнинг аниқ таҳдиди;

- иккинчи гуруҳ - қонунчилик нормаларининг ноаниқлиги туфайли солиқ мажбуриятлари хавфи;

- учинчи гуруҳ - солиқ идоралари ҳалол солиқ тўловчига адолатсиз деб даъво қилганда субъектив режанинг хавфи[15].

А.Э.Богданова суд қарорлари учун солиқ таваккалчилигининг беш таснифини таклиф этади:

- иқтисодий асослилик: қарам контрагентлар ёки компаниялар гуруҳининг фаолияти; иқтисодий имкониятдан маҳрум бўлган операцияларни амалга ошириш; компаниянинг харажатлари тегишли фаолиятни амалга оширишга ва даромад олишга йўналтирилмаган;

- тегишли текшириш: солиқ имтиёзларини асоссиз деб тан олиш; контрагентларни текширишнинг йўқлиги;

- бизнес мақсади: солиқ имтиёзларини бизнес мотивларидан маҳрум бўлган операциялар натижасида асоссиз деб тан олиш;

- битим нархи: бозорга мос бўлмаган нархларда битимлар; солиқ базасини имтиёзли компанияларга ўтказиш;

Трансакцион Битим тузиш усуллари: солиқ тўловчи ўзаро боғлиқ бўлган бир қатор битимлар тузиш орқали солиқларни минималлаштириш учун фуқаролик ва солиқ қонунчилигидаги ҳуқуқлардан фойдаланади[16].

Д.Н.Тихонов ва Л.Г.Липник қуйидаги солиқ хавфларини эътироф этишган: солиқ назорати, солиқ юкининг ошиши, солиқ характеридаги жиноий жавобгарлик.

Ўз навбатида, солиқ назорати хатарлари доимий (солиқ органларининг одатдаги фаолияти доирасида) ва одатдаги (ҳуқуқни муҳофаза қилиш идоралари ёки жисмоний шахслар томонидан “сиёсий буюртма” таркибига кирувчи) солиқ назорати хавфларига бўлинади.

Солиқ юкининг ортиши хавфига уни ҳисоблаш методологиясининг ўзгариши, шунингдек иқтисодий фаолият ҳажмининг кенгайиши муносабати билан солиқ солинадиган базанинг кўпайиши киради.

Жиноий жавобгарликка тортиш хавфи солиқ қонунчилигини бузган ташкилотларнинг раҳбарлари учун жиноий иш қўзғатиш ва жиноий жавобгарликка тортиш эҳтимоли мавжудлиги билан боғлиқ [17].

М.Р.Пинская солиқ хатарларининг иккита турини концептуал равишда аниқлайди:

Билвосита таваккалчилик - келажакда солиқ тўловларини камайтириш ҳуқуқини берадиган фойдани йўқотилиши;

– дарҳол хавф - солиқ тўловларининг мумкин бўлган даражада кўпайиши[18].

Л.И.Гончаренко солиқ хатарларини уларнинг юзага келиш сабаблари, шунингдек, аниқлаш ва бартараф қилиш (минималлаштириш) услуби бўйича аниқлашни таклиф қилади[19].

А.Э.Шевелев ва Э.В.Шевелевалар таснифлаш хусусиятларини солиқ тўловчининг харажатларини тежаш ёки ошириш нуқтаи назаридан шакллантиради:

– спекулятив солиқ хавфи - танланган солиққа солиштирганда ортиқча тўловларни тўлаш ёки бюджетга тўловларни тежаш имконияти билан боғлиқ;

– соф солиқ хавфи - тартибга солувчи органлар томонидан жарималарни ундириш имконияти билан боғлиқ[20].

О.В.Гордеева солиқ хавфини қўйидаги йўналишларда белгилайди:

– ахборот хавфлари - солиқни ҳисоблаш зарурати билан боғлиқ ноаниқликлар;

– жараён хавфлари - солиқ мажбуриятларининг нотўғри бажарилиши, солиқларни ҳисобга олиш ёки солиқларни режалаштиришдаги хатолар билан боғлиқ хавфлар гуруҳи: маълум бир битим билан боғлиқ хавфлар; бошқарувнинг оддий хатолари ва назоратидан келиб чиқадиган хатарлар; битимнинг ҳужжатли далиллари етарли эмаслиги хавфи;

– экологик хавф - солиқ органлари ва судлар томонидан солиқ қонунчилигига риоя қилиниши натижасида юзага келади;

– обрўси хатарлари - компания обрўсига зарар етказиш хавфи[21].

К.П.Тоцкая солиқ қонунчилигининг ноаниқлик хавфини аниқлайди: маълумот ва солиқ ноаниқлиги, терминологик ноаниқлик, методологик (жараён) ноаниқлик, процедура тартибининг ноаниқлиги, солиқ органларининг ўз фаолиятида солиқ маъмуриятининг ноаниқлиги[22].

С.В.Барулин, Э.А.Эрмакова, В.В.Степаненко таснифлаш хусусиятларини белгилайди:

Астион амал қилиш вақти бўйича: вақтинча хатарлар - битта бюджет даври (йил) учун амал қилади (масалан, битта солиқ йили учун берилган солиқ имтиёзларини кам баҳоланиш хавфи); доимий - узоқ муддатли, даврий (масалан, солиқ тўлашдан бўйин товлаш хавфи);

Натижанинг аҳамияти тўғрисида: асосий таваккалчиликлар (сезиларли молиявий номутаносибликлар билан, масалан, билвосита солиқлар бўйича қарздорлик хавфи, айниқса ҚҚС); унча катта бўлмаган - камроқ таъсирга эга (масалан, жисмоний шахслардан мол-мулк солиғини тўлашни кечиктириш хавфи);

С.В.Барулин бюджет тизимининг даражаси бўйича: федерал бюджетнинг хатарлари; Россия Федерациясининг таъсис корхонасининг бюджет хатарлари; маҳаллий бюджет хатарларига тоифалаган[23].

О.С.Семенова солиқ хавфи ташувчиларини ва зоналарини аниқлайди: солиқ хатарларини ташувчилар бўйича: давлатнинг хатарлари, солиқ тўловчиларнинг хатарлари[24].

Давлатнинг солиқ хавфи зоналари бўйича; солиқлар кўплиги ва мувофиқлиги принциpidан четга чиқиш билан боғлиқ хатарлар; солиқ юкини адолатлилиқ ва ҳатто тақсимлаш принциpidан четга чиқиш билан боғлиқ хатарлар; солиқ мажбуриятларини бажаришдаги қўлайлиқ принциpidан четга чиқиш билан боғлиқ хатарлар; ошкоралиқ принциpidан четга чиқиш билан боғлиқ хатарлар; солиқ тизимининг барқарорлиги принциpidан четга чиқиш билан боғлиқ хатарлар; солиқ қонунчилигининг аниқлиги принциpidан четга чиқиш билан боғлиқ хатарлар; солиқ ҳуқуқий муносабатлари иштирокчиларининг ҳуқуқлари, мажбуриятлари ва мажбуриятлари нуқтаи назаридан тенглиқ ва адолатлилиқ принциpidан четга чиқиш билан боғлиқ хатарлар; солиқ маъмуриятчилигининг самарадорлиги принциpidан четга чиқиш билан боғлиқ хатарлар;

Солиқ тўловчилар томонидан солиқ таваккалчилиқ зоналари: амалдаги солиқ қонунчилигининг беқарорлиги билан боғлиқ хавфлар; солиқ қонунчилигини бузиш билан боғлиқ хавфлар[24].

Тадқиқот методологияси

Мазкур мақолада иқтисодий таҳлилнинг анализ ва синтез, индукция ва дедукция каби анъанавий усулларидадан фойдаланилди. Хорижий мамлакатларнинг иқтисодчи олимлари ва тадқиқотчиларининг хавфларни бошқариш тажрибаси илмий-амалий жиҳатдан таҳлил қилинди ва натижалари асосида хулосалар шакллантирилган.

Таҳлил ва натижалар

Бугун мамлакатимизда солиқ хавфини таҳлил қилиш ва натижаларини баҳолаш дастурий маҳсулотни қўллаш орқали амалга оширилади. Давлат солиқ қўмитаси томонидан солиқ хавфи қўйидаги манбалардан олинган маълумотлар асосида таҳлил қилинади:

➤ солиқ тўловчилар томонидан тақдим этилган солиқ ва молиявий ҳисоботлар, шунингдек, солиқ тўловчиларнинг шахсий карточкаларида акс эттирилган маълумотлар;

➤ Солиқ кодекси, 2020 йил 30 октябрдаги "Яширин иқтисодиётни қисқартириш ва солиқ органлари фаолияти самарадорлигини ошириш бўйича ташкилий чора-тадбирлар тўғрисида"ги ПФ-6098-сон Фармон, 2012 йил 30 октябрдаги "Ўзбекистон Республикаси давлат солиқ хизмати идоралари ахборот-коммуникация тизими фаолияти самарадорлигини янада ошириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПҚ-1843-сон қарорларига асосан давлат органлари, муассасалар ва ташкилотлар томонидан солиқ органларига тақдим этилган маълумотлар;

➤ хорижий мамлакатларнинг ваколатли органлари томонидан ўзаро ахборот алмашиш борасида тузилган битимлар доирасида тақдим этилган маълумотлар;

➤ оммавий ахборот воситаларидан олинган маълумотлар;

➤ ўтказилган солиқ текширувлари материалларидаги маълумотлар;

➤ суд ва ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар томонидан солиққа оид ҳуқуқбузарликлар бўйича аниқланган маълумотлар (ҳукм, қарор, ажрим, ҳал қилув қарори ва бошқа ҳужжатлар);

➤ солиққа оид ҳуқуқбузарлик фактлари тўғрисида жисмоний ва юридик шахсларнинг мувожаатлари;

➤ статистика органларидан олинган маълумотлар;

➤ қонунчиликда тақиқланмаган бошқа манбалардан олинган маълумотлар.

Солиқ хавфини таҳлил қилиш мақсадида қуйидаги кўрсаткичлардан фойдаланилади:

харажатлар ва даромадлар миқдори, уларнинг динамикаси, солиқ мажбуриятлари ўз вақтида бажарилиши, жорий солиқ даврида ҳисобланган солиқларнинг аввалги солиқ даврларида ҳисобланган солиқлар миқдорига мувофиқлиги (камайиши, кўпайиши);

давлат органлари ва ташкилотлар томонидан солиқ органларига тақдим этилган маълумотлардаги кўрсаткичларнинг солиқ тўловчиларнинг солиқ ва молиявий ҳисоботларидаги кўрсаткичларига мувофиқлиги;

фойдаланилган солиқ имтиёзларининг солиқ тўғрисидаги қонун ҳужжатларига мувофиқлиги;

соф фойданинг соф тушумга (товарлар ва хизматлар реализация қилишда олинган даромад акциз ва қўшилган қиймат солиғисиз ҳисобланган сўмма) нисбати сифатида аниқланадиган рентабеллик кўрсаткичи ҳамда соф фойданинг харажатларга нисбати каби рентабеллик кўрсаткичи.

Бугунги кунда солиқ хавфи даражасини аниқлаш мезонлари ва солиқ тўловчиларни тоифаларга ажратиш тартиби солиқ тўловчилар солиқ хавфи даражасига қараб паст, ўрта ва юқори хавфли тоифаларга ажратилади.

Солиқ хавфи даражаси мезонлари махфий ахборот ҳисобланади, қуйидагилар бундан мустасно:

солиқ юки;

ўтказилган солиқ текширувлари натижалари;

илгари тақдим этилган солиқ ҳисоботларига бир неча бор (бир ҳисобот даври учун уч ва ундан ортиқ марта) ўзгартириш ва қўшимчалар киритилиши;

солиқ ҳисоботида бир неча солиқ давридаги (икки ва ундан ортиқ) зарарлар акс эттирилиши;

солиқ даври давомида солиқ тўловчининг жойлашган жойи бир неча бор (икки ва ундан ортиқ марта) ўзгартирилиши ва кейинчалик қайта рўйхатдан ўтказилиши;

қўшилган қиймат солиғи бўйича гувоҳномаси бекор қилинган (рўйхатдан чиқарилиб ташланган), шунингдек, тугатилган, фаолиятини амалга оширмаётган, банкрот деб топилган шахслар билан амалга оширилган битимлар (операциялар);

соф фойданинг харажатларга нисбати сифатида аниқланадиган рентабеллик кўрсаткичи паст даражада бўлиши;

солиқ тўловчи томонидан тақдим этилган қўшилган қиймат солиғи бўйича солиқ ҳисоботидаги операциялар тўғрисидаги маълумотларнинг, ушбу операциялар бўйича бошқа солиқ тўловчи томонидан тақдим этилган солиқ ҳисоботидаги маълумотларга мос келмаслиги;

Солиқ кодексига асосан махсус солиқ режимларини қўллаш ҳуқуқини берадиган оборотларини бир неча йил давомида бир миллиард сўмдан паст миқдорда солиқ ҳисоботларини тақдим этиши.

Солиқ хавфи даражаси солиқ хавфи мезонлари асосида аниқланади. Бунда ҳар бир мезон бўйича балл бериш Давлат солиқ қўмитаси томонидан солиқ тўловчиларнинг иқтисодий фаолият тури бўйича сегментланиши ва солиқ даври учун олинган даромад миқдorigа қараб белгиланади. Солиқ хавфи даражасига қараб солиқ тўловчилар Дастур орқали солиқ хавфи даражасини аниқлаш мезонига белгиланган баллар ва потенциал солиқ хавфи асосида баҳоланади ҳамда тоифаларга ажратилади, яъни 1 дан 100 гача бўлган баллар берилади.

Бугунги кунда солиқ идоралари томонидан солиқ хавфи даражаси қуйидаги формула асосида ҳисобланади:

$$R = Sr / Sp \times 100\%$$

Бунда:

R — хавф даражаси (фоизда);

Sr — солиқ тўловчига берилган хавф баллари йиғиндиси;

Sp — хавф даражасини аниқлашда қўлланган потенциал солиқ хавфи баллари йиғиндиси.

Бунда солиқ хавфи даражаларини баҳолаш натижалари юқоридан камайиш тартибиде, баҳолаш натижалари тенг бўлганда эса - тўланмаган солиқ суммаси эҳтимоли асосида қуйидагича тоифаланади:

81 фоиздан 100 фоизгача - юқори хавф;

30 фоиздан 80 фоизгача - ўрта хавф;

1 фоиздан 29 фоизгача - паст хавф;

2-расм. Солиқ хавфи даражаларини баҳолаш натижаларини юқоридан пастга камайиш тартибиде тоифаланиши

Солиқ хавфи даражаси юқори бўлган солиқ тўловчиларга нисбатан солиқ аудити тайинланади. Солиқ хавфи даражаси ўрта ва паст бўлган солиқ тўловчиларга нисбатан солиқ органлари томонидан Солиқ кодексида назарда тутилган бошқа солиқ маъмурчилиги тадбирлари қўлланилади.

Солиқ хавфи даражасини аниқлаш даврийлиги бугунги кунда солиқ тўловчининг солиқ хавфи даражаси солиқ хавфини бошқариш тизими асосида олти ойда бир марта аниқланади.

Солиқ хавф даражаси юқори бўлмаган солиқ тўловчилар томонидан ўттиз календарь кундан ортиқ солиқ қарздорлиги тўланмаган тақдирда солиқ хавфи даражаси ҳар чорақда бир марта аниқланиши шарт.

Солиқ тўловчилар зарур ҳолларда солиқ тўловчининг шахсий кабинети орқали солиқ органларига солиқ хавфи даражаси мезонлари бўйича тушунтиришлар юборишга ҳақли. Солиқ органлари томонидан олинган солиқ тўловчиларнинг тушунтиришлари, солиқ хавфини бошқариш тизимини қўллашда ва солиқ хавфини тузатишда ҳисобга олиниши мумкин.

Солиқ хавфларини таҳлил қилиш “Солиқ хавфини аниқлаш, таҳлил қилиш ва баҳолаш” (Таҳлика-таҳлил) автоматлаштирилган дастурий маҳсулоти ёрдамида амалга оширилади.

Дастур орқали солиқ хавфи даражаси солиқ хавфи мезонлари асосида 1 дан 100 гача балл бериш йўли билан аниқланади. Бунда, солиқ тўловчиларни сегментлаш қўйидагича тоифаланади:

- 81 баллдан 100 баллгача тўплаган солиқ тўловчилар - юқори хавф (қизил йўлак) ҳисобланиб, уларга солиқ аудити тайинланади;

- 30 баллдан 80 баллгача тўплаган солиқ тўловчилар ўрта хавф (сарик йўлак) бўлиб, уларга камерал солиқ аудити тайинланади;

- 1 баллдан 29 баллгача тўплаган солиқ тўловчилар паст хавф (яшил йўлак) бўлиб, уларга назорат тадбири тайинланмайди.

Таҳлилий маълумотлар солиқ хавфи даражасига қараб йиғилади ва ҳудудлар кесимида таҳлил қилиниб, даражаларга ажратилган ҳолда ҳудудий солиқ органларига автоматлаштирилган тарзда етказилади. Агар хавф даражаси кичик бўлса ва дастур солиқ тўловчи хато қилганини, атайин солиқ тўлашдан бўйин товлашга уринмаганини кўрсатса, у ҳолда ҳудудий солиқ органлари хизмати ходимлари солиқ тўловчига ҳисоботни тузатишда ёрдам беради. Бошқа вазиятларда, солиқ тўловчининг хавф даражасидан келиб чиққан ҳолда камерал ёки аудит солиқ текшируви режалаштирилади.

Хусусан, Солиқ кодексининг 137-модда. Солиқ текширувларининг турларида “Солиқ текширувлари солиқ тўловчилар, йиғимларни тўловчилар ва солиқ агентлари томонидан солиқ тўғрисидаги қонун ҳужжатларига риоя этилиши ўстидан назорат қилиш мақсадида ўтказилади.

Солиқ текшируви солиқ тўловчи тўғрисида солиқ органларида мавжуд бўлган маълумотларни ўрганиш ва таҳлил қилиш асосида амалга оширилади” –деб белгилаб қўйилган. Шунинг ҳисобга олиб, солиқ тўловчилар фаолиятини баҳолашда солиқ текширувларини аниқлашлаштириб олишнинг энг самарали усули “Таҳлика-таҳлил” методини қўллаш ҳисобланади.

Хулоса ва таклифлар

Юқоридаги иқтисодчи олимларнинг фикрларига эътибор қаратадиган бўлсак, мамлакатимизда янги солиқ текшируви методикаси сифатида кириб келган бу атама жаҳон тажрибасида маълум ва ўзини заруриятдан келиб чиқиб, ташкил этилган солиқ текширувининг бир фаолияти деб баҳолашимиз мумкин.

Шу ўринда алоҳида таъкидлаш керакки, бугунги кунда солиқ тизимида олиб борилаётган кенг кўламли ўзгаришлар ичида корхона фаолиятини мониторинг қилиш ва яширин тарзда солиққа оид ҳуқуқбузарликлар содир этаётганларни аниқлаш имконини берадиган бундай тизимнинг яратилишини аҳамияти катта. Чунки тадбиркорлик фаолиятига беҳуда аралашмасдан, уларнинг солиқ текшируви фаолиятини таҳлика таҳлил методикаси асосида ташкил этилиши, уйлаймизки, ҳар қандай хўжалик юритувчи субъект томонидан тўғри қабул қилинади.

Бугунги иқтисодий ислохотлар ва бозор иқтисодиётига ўтишнинг жадалашган даврида таҳлика таҳлил дастурининг афзаллиги олиб борилаётган текширувлар мобайнида фаолият кўрсатаётган барча хўжалик юритувчи субъектларни ишлаб чиқилган мезонлар асосида хавфлилик даражасини аниқлаб, солиқ органлари томонидан уларнинг фаолияти хусусида тўғри қарор қабул қилиш имконини беради ва ҳукумат томонидан қўйилаётган муҳим талаб: тадбиркорлар фаолиятига тўсқинлик қилувчи турли хил солиқ текширувларини камайтириб, хавфлилик даражаси ўрта ва юқори бўлган ҳолатларда солиқ текширувларини (камерал текширув, сайёр текширув, солиқ аудити) тўғри ўтказилишини таъминлайди.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Risk management guide for tax administrations. Fiscalis risk analysis project group (financial code: fpg/11) version 1.02 European Commission's Taxation and Customs Union Directorate General. (February 2006).
2. З.Н.Курбанов, Ш.Н.Фаффоров "Солиқ назоратини ташкил қилишнинг назарий масалалари". "Логистика ва иқтисодиёт" илмий электрон журнали, 2020 йил №2-сон, 71 бет.
3. FISCALIS GUIDE, Compliance Risk Management Guide for Tax Administrations, p.12, (Fiscalis 2010) http://ec.europa.eu/taxation_customs/resources/documents/taxation/tax_cooperation/gen_overview/Risk_Management_Guide_for_tax_administrations_en.pdf
4. FISCALIS GUIDE, Compliance Risk Management Guide for Tax Administrations, p. 31 and 110
5. Compliance Risk Management: Managing and Improving Tax Compliance, OECD, October 2004, p. 8
6. Финансово-кредитный энциклопедический словарь/под ред. Грязновой А.Г., 2002г., с. 845.
7. Щекин Д.М. Налоговые риски и тенденции развития налогового права; Цыркунова Г.А., Мигунова М.И. Налоговые риски: сущность и классификация.
8. www.Grandars.ru "Общая характеристика налоговой системы России". Налоги и налогообложение»
9. Гомеля В. Б. Страхование: учеб. пособие / В. Б. Гомеля. М.: Изд-во Маркет ДС, 2006. 488 с.
10. Шумпетер Й. Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия / Й. Шум-петер. М.: Изд-во Эксмо, 2007. 864 с.

11. Шапкин А. С. Теория риска и моделирование рискованных ситуаций: учебник / А.С.Шапкин, В.А.Шапкин. М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2007. 880
12. Покровский А.К. Риск-менеджмент на предприятиях промышленности и транспорта: учеб. пособие / А. К. Покровский. М.: Изд-во Кнорус, 2011. 160 с.
13. Логинова И. О. Оценка рисков промышленных предприятий: методический подход: автореф. дис. ... канд. экон. наук / И. О. Логинова. Новосибирск: Изд-во Новосиб. гос. техн. ун-та, 2006. 22 с.
14. Лаврентьева Е. А. Научные подходы к сущности управления налоговыми рисками в судоходной деятельности / Е. А. Лаврентьева, А. И. Плотникова // Вестн. ГУМРФ им. адм. С. О. Макарова. 2015. Вып. 2 (30). С. 154–164.
15. Брызгалин А. В. Налоговые риски: осведомлен – значит, вооружен / А. В. Брызгалин // Налоговые споры. 2009. № 4. С. 13–17.
16. Богданова А. Е. Совершенствование управления налоговыми рисками, обеспечивающего экономический рост предприятия / А. Е. Богданова // Науч. тр. Вольного экон. общ-ва России. 2013. Т. 172. С. 417–426.
17. Тихонов Д. Н. Налоговое планирование и минимизация налоговых рисков / Д. Н. Тихонов, Л. Г. Лип- ник. М.: Изд-во Альпина Бизнес Букс, 2004. 256 с.
18. Пинская М. Р. Налоговый риск: сущность и проявление / М. Р. Пинская // Финансы. 2009. № 2. С. 43–46.
19. Гончаренко Л. И. Методология налогообложения и налоговое администрирование коммерческих банков / Л. И. Гончаренко. М.: Фин. ун-т, 2012. 332 с.
20. Шевелев А. Е. Риски в бухгалтерском учете: учебное пособие/А. Е. Шевелев, Е. В. Шевелева. М.: Изд-во КноРус, 2009. 304 с.
21. Гордеева О. В. К вопросу об управлении налоговыми рисками / О. В. Гордеева // Налоги. 2008. № 2. С.11–14.
22. Тоцкая К. П. Развитие методов управления налоговыми рисками в организации: дис. ... канд. экон. наук / К. П. Тоцкая. Томск: Изд-во Национ. исслед. Томск. гос. ун-та, 2012. 207 с.
23. Барулин С. В. Налоговый менеджмент: учебник / С. В. Барулин, Е. А. Ермакова, В. В. Степаненко. М.: Изд-во Дашков и К°, 2012. 332 с.
24. Семенова О. С. О подходах к классификации налоговых рисков / О. С. Семенов // Финансы и кредит. 2011. № 44 (476). С. 71–76.